

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.25.17>

Volume 10/1

2026 p. 314-328

URARTU TAPINAKLARININ MİMARİ VE SANATSAL ANALİZİ: SÜSLEME ANLAYIŞI VE SİMGESEL ANLAM DÜNYASI

ARCHITECTURAL AND ARTISTIC ANALYSIS OF URARTIAN TEMPLES: ORNAMENTATION AND SYMBOLIC MEANING

Pınar ALBAYRAK*

Dilek KARAGEÇİ**

ÖZ

MÖ 9.-6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'da hüküm süren Urartu Krallığı'na ait tapınak yapıları, mimari düzen, mekânsal organizasyon, yapı tekniği ve süsleme anlayışı bakımından kurumsallaşmış bir dini mimari geleneğin izlerini taşımaktadır. Bu tapınaklar, yalnızca işlevsel ibadet mekânları olarak değil, aynı zamanda krallık ideolojisinin, dini otoritenin ve siyasal meşruiyetin mekânsal temsilleri olarak şekillenmiş anıtsal yapılar olarak değerlendirilmelidir. Kale yerleşimleri içerisinde veya çevreye hâkim alanlarda inşa edilen tapınaklar, merkezi plan anlayışı, kare planlı kule tipi düzen, cella-avlu ilişkisi ve anıtsal cephe kurgusu ile Urartu'nun kurumsal mimari anlayışını yansıtmaktadır. Urartular tapınak mimarisinde kesme taş tekniğini kullanmışlardır. Tapınakların simetrik duvar örgüsü, kalın temel blokları ve düzenli taş dizilimleri, yapıların dayanıklılığını, mimari bütünlüğünü ve estetik düzenini belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Tapınaklarda görülen ikonografik betimlemeler, geometrik düzenlemeler ve bitkisel motifler Urartu süsleme anlayışı hakkında bilgiler vermektedir. Bu makale, Urartu tapınaklarını dini düşünce ve siyasal yapı olarak ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hedefi, tapınak mimarisi ile süsleme anlayışı arasındaki ilişkiyi yapısal, sanatsal ve ideolojik boyutlarıyla birlikte analiz etmek ve Urartu dini mimarisinde kullanılan süsleme ve betimlemelerin ideolojik işlevlerini ortaya koymaktır. Bu çalışmada seçilmiş tapınak örnekleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş, Urartu dini mimarisinin çağdaş kültürlerle etkileşimi ve özgün özellikleri bölgesel mimari gelenek içindeki yeriyile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Urartu tapınak mimarisinin kendine özgü

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Kazım Karabekir Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, E-mail: albayrak_p_@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3414-1218, Kars, Türkiye.

** Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, E-mail: dkarageci@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1514-5045, Kars, Türkiye.

planlama ve süsleme anlayışıyla bölgesel mimari gelişim sürecinde önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Urartu, Tapınak, Mimari, Sanat, Sembolizm*

ABSTRACT

The temple structures of the Urartian Kingdom, which ruled Eastern Anatolia between the ninth and sixth centuries BCE, reflect the features of an institutionalized tradition of sacred architecture with respect to architectural articulation, spatial organization, construction techniques, and decorative programs. These temples should be interpreted not merely as functional spaces of worship, but as monumental architectural statements conceived as spatial embodiments of royal ideology, religious authority, and political legitimacy. Constructed within fortress settlements or at topographically and visually dominant locations, these temples reflect Urartu's institutional architectural canon through centralized planning concepts, square-plan tower-type configurations, articulated cella-courtyard relationships, and carefully composed monumental façades. In Urartian temple architecture, finely dressed stone masonry was employed. The symmetrical wall construction, massive foundation blocks, and regular stone courses constitute fundamental elements that define the structural durability, architectural coherence, and aesthetic order of these buildings. The iconographic representations, geometric arrangements, and vegetal motifs observed in the temples provide important insights into Urartian decorative practices and visual symbolism. This article aims to examine Urartian temples as material expressions of religious thought and political structure. The primary objective of the study is to analyze the relationship between architectural form and decorative programs within structural, artistic, and ideological frameworks, and to elucidate the ideological functions of the ornamental and representational elements employed in Urartian sacred architecture. In this study, selected temple examples are examined through a comparative approach, and the interaction of Urartian sacred architecture with contemporary cultures, along with its distinctive characteristics, is evaluated within the context of regional architectural traditions. The findings demonstrate that Urartian temple architecture, characterized by its distinctive approaches to spatial planning and decorative design, played a significant role in the regional development of architectural and visual traditions.

Keywords: *Urartu, Temple, Architecture. Art, Symbolism*

Giriş

Urartular, MÖ 13. ile 9. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'nun yüksek platolarında tarih sahnesine çıkmışlardır. MÖ 13. yüzyılda, Uruatri ve Nairi adlarıyla anılan kabileler ya da yerel siyasal birlikler konfederasyonlar biçiminde örgütlenerek bölgedeki dağlık coğrafyada yarı bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu konfederasyonların, etnik ve kültürel açıdan Hurri kökenli oldukları ya da Hurri topluluklarıyla yoğun kültürel ve siyasal ilişkiler içinde buldukları bilim dünyasında genel kabul görmektedir. Söz konusu topluluklar, zamanla karşılaştıkları dış tehditler, bölgesel çıkar çatışmaları ve ortak savunma ihtiyacı gibi dinamiklerin etkisiyle daha merkezi ve hiyerarşik bir yönetim yapısına yönelmişlerdir. Bu gelişmelerin sonucunda, MÖ 9. yüzyıl başlarında, başkent olarak Tuşpa (Van) merkezli bir yapılanma etrafında Urartu Krallığı şekillenmiş ve güçlü

bir siyasi organizasyona dönüşmüştür (Goetze, 1957, s. 191; Van Loon, 1966, s. 4; Piotrovskii, 1969, s. 41; Tarhan, 1978, s. 13; Ceylan, Morkoç ve Kalmış, 2021: 83).

Urartu Krallığı'nın kuruluşunu izleyen süreçte devlet, başta Van Gölü havzası olmak üzere, çevresindeki zengin su kaynakları ile verimli topraklara hâkim olmayı başarmıştır. MÖ 9. yüzyıl sonları ile 8. yüzyıl başlarından itibaren ise yayılma politikası izleyen Urartular, krallığın sınırlarını önemli ölçüde genişletmişlerdir. Bu politika sonucunda Urartular, doğuda Hazar Denizi kıyıları, batıda Fırat Nehri'ni aşarak Malatya ve çevresi; güneyde Toros Dağları silsilesi boyunca Kummuh (Adıyaman çevresi) toprakları, kuzeyde Aras Nehri boyunca uzanan geniş alanlar ve güneydoğuda ise Urmiye Gölü havzasına kadar olan geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurmuşlardır. Bu yayılma, yalnızca askeri güçle olmamış aynı zamanda idari, dini ve kültürel mekanizmaların başarılı bir şekilde örgütlenmesiyle mümkün olmuştur (Zimansky, 2004, s.77; Salvini, 2006, 25; Pınarcık, 2012a, s.1-2). Bu siyasal ve idari örgütlenme süreci, Urartu'nun dini mimarisinin kurumsallaşmasında da belirleyici olmuştur.

Urartu mimari geleneği, Urartu toplumunun inanç sistemi, mühendislik bilgisi ve doğayla kurduğu ilişki hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Özellikle tapınak ve kutsal alanların tasarımı, dinsel ritüellerin gerçekleşme biçimi ile doğrudan bağlantılı olarak gelişmiş; kutsal mekânların mimari düzenlemelerinde simetrik plan anlayışı, anıtsallık ve sembolik öğeler öne çıkmıştır. Urartu yerleşimlerinin büyük bir kısmı stratejik öneme sahip, doğrudan savunma ve denetim imkânı sunan noktalarda kurulmuştur. Bu noktalar çoğunlukla nehir ve göl kenarları ile dağ geçitlerine hâkim doğal yükseltiler, kayalık tepeler ya da plato kenarları olmuştur. Bu tür yüksek ve zor ulaşılabilir alanlara yerleşim kurma anlayışı hem doğal savunmayı sağlamış hem de bölgesel hâkimiyeti pekiştirmiştir. Yerleşimlerin mimari altyapısı hazırlanırken genellikle doğal kaya kütleleri yontularak düzleştirilmiş, böylece sağlam ve düz bir zemin oluşturulmuştur. Bu düzlükler, daha sonra kale, saray ve dini yapılar ile sivil mimari örnekleri için temel teşkil etmiştir (Sevin, 1979, s. 21; Çilingiroğlu, 2012, s.295).

Urartular, Doğu Anadolu'nun sert iklim koşulları, uzun ve karasal kış mevsimi ile engebeli ve dağlık topoğrafyası içinde mimarlık alanında hem işlevsellik hem de estetik açıdan dikkat çekici ve özgün yapılar inşa etmişlerdir. Bu zorlayıcı coğrafi ve iklimsel koşullar, Urartu mimarisinin biçimlenmesinde belirleyici rol oynamıştır (Erzen, 1978, s.12-13; Pınarcık, 2012b, s.460; Köroğlu, 2022, s.1; Dumlu, Albayrak, Bingöl, 2025, s.104). Coğrafi ve iklimsel koşulların mimari üzerindeki etkisini tapınaklar açık bir şekilde göstermektedir. Tapınakların çoğunlukla yüksek ve hâkim kayalık alanlar ile kale yerleşimleri içerisinde inşa edilmesi, kutsal mekânın görünürlüğünü arttırarak dini otoriteyi siyasal güçle bütünleştirmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada, Urartu tapınak mimarisinin sanatsal yönü ve Urartu mimari süsleme anlayışı incelenmiştir. Bu amaçla, çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Urartu tapınakları hakkında bilgi veren arkeoloji raporları, akademik makaleler, monografiler ve görsel dokümantasyon kaynakları incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, Urartu tapınaklarının genel mimari özellikleri, yapısal düzenlemeleri ve dönemsel sanatsal anlayışı ele alınmıştır. Tapınakların yapı tekniği, plan tipolojisi ve sanatsal yönü tartışılmıştır. Çalışmanın devam eden bölümünde Urartu mimarisinin arkeolojik açıdan en belirgin tapınakları örneklem olarak seçilmiştir. Bu örnekler üzerinden tapınak duvar kabartmaları, taş nişler, sütun düzenlemeleri, anıtsal cephe düzenleri ve sembolik motifleri biçimsel ve işlevsel yönden analiz edilmiştir. Ayrıca her bir tapınağın süsleme detaylarının dinsel ritüel ve toplumsal yapı ile ilişkisi irdelenerek var olan benzer motiflerin diğer tapınaklarda nasıl işlendiği incelenmiştir.

Urartu Tapınak Mimarisi

Urartu tapınakları, krallığın dini inanç sistemi ile siyasal yapılanmasını birlikte yansıtan, mimari ve ideolojik açıdan belirleyici anıtsal yapılardır. Tapınaklar kale içlerinde ya da çevreye hâkim yüksek kayalık alanlar üzerine inşa edilmiştir. Urartuların hâkim olduğu coğrafyada çok sayıda tapınak bulunmasına karşın, bu mekânlarda gerçekleştirilen ritüellere dair bilgiler günümüze sınırlı biçimde ulaşmıştır. Bununla birlikte tapınakların plan şemaları incelendiğinde, kutsal heykelin yer aldığı cella, bu mekânın önünde konumlanan avlu ve bunları çevreleyen yan odalardan oluşan düzenli bir mekânsal kurgunun benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu düzenleme, tapınakların yalnızca ibadet edilen alanlar olmadığını; aynı zamanda ekonomik üretim, kayıt tutma ve idari faaliyetlerin yürütüldüğü kurumsal merkezler olarak işlev gördüğünü düşündürmektedir. Nitekim yazılı kaynaklar ve arkeolojik bulgular, tapınak bünyesinde rahiplerin yanı sıra şarkıcılar, kâtipler, zanaatkârlar ve üretimle ilişkili görevlilerin varlığına işaret etmekte; bu durum tapınakların karmaşık bir örgütlenme yapısına sahip olduğunu göstermektedir (Sevin, 2003, s. 215; Çilingiroğlu, 2008, s.1; Gökçe, 2017, s.23 vd.).

Urartu kültüründe "tapınak" terimi, mimari bağlamda genellikle kare planlı, kule biçimli ve kare cellaya (kutsal oda) sahip yapılar için kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Urartu dini mimarisi içerisinde üç farklı plan tipine sahip tapınak örnekleri tespit edilmiştir. Bu plan tiplerinden ilki, klasik Urartu tapınak mimarisini temsil eden, kare planlı ve cellalı kule tipli yapılardır. "Standart planlı" veya "kule tipli" olarak tanımlanan bu tapınaklar, genellikle kare formda olup, yine kare biçimli bir cellaya sahiptir. Bu tip tapınaklarda, boyutlar örnekler arasında değişiklik göstermektedir. Genel olarak tapınakların ölçüleri 13,80 m ile 10,00 m; cella bölümleri ise 5,30 m ile 4,50 m arasında değişmektedir. Yapıların köşelerinde, mimari kütleli vurgulayan risalitler (köşe kuleleri) yer almakta olup, duvar kalınlıkları oldukça fazladır. Cella kısmına, üç kademeli bir kapı düzeneğiyle

ve dar bir koridor aracılığıyla ulaşılmaktadır. Bu kutsal mekânda, tanrı heykelinin konumlandırıldığı bir kaide ile dini törenlerin gerçekleştirildiği açık bir avlu yer almaktadır. Tapınak duvarlarının alt seviyesinde pencereye rastlanmaması, cella içine ışığın yalnızca kapının açılmasıyla girdiği yönündeki görüşleri desteklemektedir (Çilingiroğlu, 1997, s.72; Konyar, 2022: 187). Bu plan tipine örnek teşkil eden yapılar arasında; Menua dönemine tarihlenen Anzavurtepe (Balkan, 1960, s.133-159), Körzüt ve Yukarı Anzaf (Belli, 1992, s.442) kalelerinde yer alan tapınaklar, Sarduri II dönemine ait Çavuştepe Kalesi'ndeki Tanrı Haldi ve Tanrı İrmuşini'ye ithaf edilen tapınaklar ile Kayalıdere Tapınağı sayılabilir. Ayrıca, Arğişti II dönemine tarihlenen Toprakkale Tapınağı, Rusa II dönemine ait Ayanis Tapınağı (Çilingiroğlu-Sağlamtimur, 1999, s.527-540; Çilingiroğlu-Derin,1999, s.402), Erzincan yakınlarındaki Altıntepe Tapınağı (Karaosmanoğlu, 2010, s.209-220; Karaosmanoğlu, 2011, s.366-373; Karaosmanoğlu, 2012, s.122-125) ve Bastam ile Werachram'da yer alan aynı plan şemasına sahip iki tapınak da bu plan tipi içerisinde değerlendirilmekte, böylece mimari tipolojinin coğrafi ve kronolojik çeşitliliği ortaya konmaktadır (Çilingiroğlu, 1997, s.67).

Standart tapınak plan şemasının dışına çıkan Urartu tapınak örnekleri, krallık mimarisi içerisinde mutlak bir tipolojik tekdüzelik olmadığını göstermektedir. Bu çerçevede dikkat çeken örneklerden biri, Sevan Gölü çevresinde konumlanan İr(e)puni kentindeki tapınaktır. Arin-Berd'de yürütülen arkeolojik kazılar, kentin Arğişti I tarafından inşa edildiğini göstermektedir (Melikişvili, 1960, no:127). Tapınak, Luwi kökenli bir tanrı olan İvarşa'ya ithaf edilmiştir. Klasik Urartu tapınaklarının aksine dikdörtgen planlı olarak tasarlanan ve köşe risalitlerinden yoksun olan bu yapı, Urartu tapınak mimarisinde nadir görülen bir plan anlayışını temsil etmekte ve bu yönüyle krallık sınırları içerisinde benzersiz bir örnek oluşturmaktadır. Aynı kentte, standart plan tipolojisine dâhil edilemeyecek üçüncü bir tapınak örneği daha bulunmaktadır. Giriş bölümünde sütunlarla çevrili bir salonun yer aldığı bu yapıda, salonun arkasında 40 m × 8 m ölçülerine ulaşan dikdörtgen planlı geniş bir ana mekân ve buna bağlı iki yan oda bulunmaktadır. Bu odalardan biri kutsal mekân (cella) olarak işlev görmektedir. Cella'nın merkezinde kare planlı bir platformun yer alması, yapının ritüel işlevine işaret etmektedir. Sevan Gölü çevresinin Urartulu olmayan toplulukların göç yoluyla yerleştirildiği bir bölge olduğu düşünüldüğünde bu sıra dışı iki tapınak örneğinin, Urartu tapınak mimarisinin belirli bölgelerde yerel ihtiyaçlar ve kültürel etkileşimler doğrultusunda inşa edildiğini göstermektedir (Çilingiroğlu, 1997, s.72).

Urartu tapınaklarının temel yapı malzemesi, yapısal dayanıklılığı nedeniyle taştan oluşmaktadır. Ayrıca taş, estetik bütünlüğün ana unsurunu oluşturmaktadır. Doğu Anadolu'nun zengin taş kaynaklarından elde edilen bazalt, andezit ve tüf, Urartu mimarları tarafından büyük bir ustalıkla işlenmiştir. Özellikle kesme taş tekniğiyle oluşturulan düzgün yüzeyli duvarlar hem sağlam bir temel hem de görsel bir düzen sağlamıştır. Duvarların alt kısımlarında büyük taş bloklar, üst bölümlerde ise daha hafif kerpiç kullanılarak yapıların statik dengesi güçlendirilmiştir. Bu taş ve kerpiç birlikteliği, Urartuların çevre koşullarına uyumunu ve sürdürülebilir bir mimari anlayışı

benimsediklerini göstermektedir. Tapınak cephelerinde dikkat çeken simetrik taş dizilimleri ise sadece teknik bir gereklilik değil, aynı zamanda estetik bir tercih olarak Urartu sanat anlayışının ifadesidir. Böylece taş işçiliği, Urartu tapınaklarında hem mimari sağlamlığın hem de sanatsal zarafetin temel göstergesi haline gelmiştir (Baş, 2016, s. 44).

Urartu Tapınaklarında Sanat ve Süsleme Anlayışı

Urartu tapınaklarının sanatsal yönü ile Urartuların süsleme anlayışını daha iyi öğrenebilmek için, günümüze ulaşan tapınaklar arasından en iyi korunmuş ve arkeolojik açıdan en fazla veri sunan örnekler seçilmiştir. Bu nedenle seçilen tapınakların mimari kurguları, malzeme tercihleri ve süsleme yöntemleri ele alınarak, elde edilen bulgular Urartu tapınaklarının sanatsal yönü, estetik uygulamaları ve simgesel işlevlerini ortaya koymada belirleyici rol oynamaktadır.

Altıntepe Tapınağı

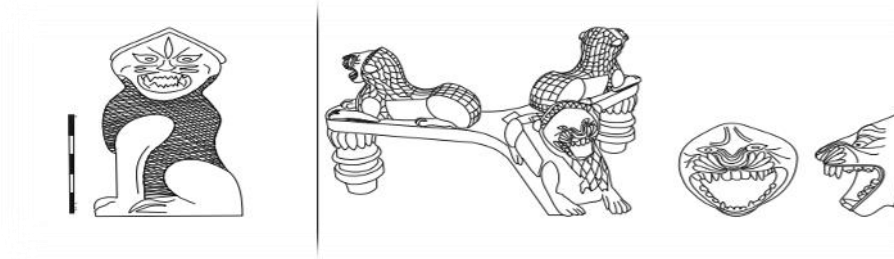
Urartu Krallığı'nın kuzeybatı sınırında yer alan Altıntepe yerleşimi, Erzincan il merkezine 15 km uzaklıkta, Erzincan-Erzurum karayolunun 100 m kuzeyinde yer almaktadır (Karaosmanoğlu-Yılmaz, 2015, s.61). Urartu Krallığı'nın sanatsal ve dini anlayışını yansıtan en seçkin tapınak yapılarından biri olan Altıntepe, plan tipi ve süsleme programı açısından Urartu dini mimarisinin önemli örneklerindedir. Ayrıca tapınak mimarisi açısından en iyi korunmuş örneklerden birini temsil etmekte olup, arkeolojik veriler bakımından da en kapsamlı bilgi sunan merkezlerden biridir.

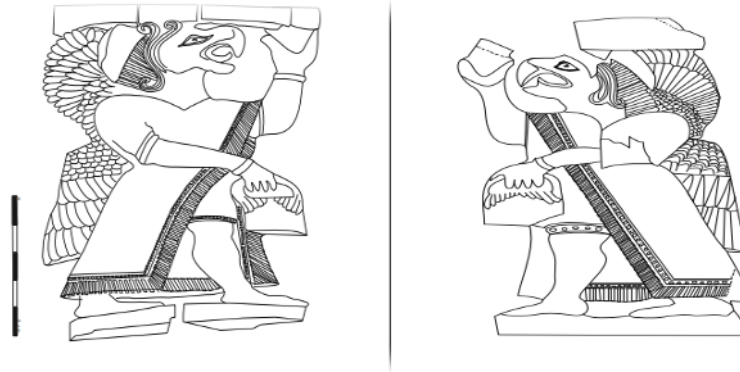
Şekil 1. Altıntepe Höyük.

Altıntepe yerleşimi, Tunç Çağı'ndan MS 15. yüzyıla kadar kesintisiz bir iskân görmüş ve bu süre zarfında farklı kültürel etkileri bünyesinde toplamıştır. 1959–1968 yıllarında Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında yürütülen kazılar, Urartu kalesine bağlı tapınak (mabed-saray), apadana (kabul salonu), depo yapıları, sur duvarları, işlevi belirlenemeyen odalar, tepenin güney yamaçlarında üç yeraltı oda mezarı ve açık hava tapınağı gibi yapıları gün yüzüne çıkarmıştır. Söz konusu buluntular, Altıntepe'nin ritüel merkez olmanın yanında

idari ve savunma işlevlerini de barındıran çok katmanlı bir yerleşim olduğunu ortaya koymaktadır (Özgüç, 1966, s.1 vd.)

Şekil 2. Altın-tepe-Özgüç, 1969, s. 42; Fig. 39-40; Özgüç, 1969, s. 45; Fig. 43.

Şekil 3. Altın-tepe-Özgüç 1969, s. 39; Fig. 36-Altın-tepe-Özgüç 1969, s.39; Fig. 37.

Tapınak, 27,20 m × 30 m ölçülerinde dikdörtgen bir avlu içerisinde yer almakta ve avlunun batısını saraya ait odalar oluşturmaktadır (Karaosmanoğlu, 2007, s.498). Kare planlı olan tapınak, köşelerden 50 cm çıkıntı yapan rizalitlerle biçimlendirilmiştir. Her kenarı 13,80 m olan yapının köşe duvarları ise 4,35 m kalınlığındadır (Özgüç, 1966, s.3). Tapınağın duvarları, oldukça kalın ve özenle işlenmiş üç sıra taş blokla örülmüştür. Giriş cephesinde yer alan iki taş basamak, 3,80 m uzunluğundaki koridora açılmakta; bu koridor ise kuzey duvarının dibinde taş bir heykel kaidesinin bulunduğu cella'ya ulaşmaktadır. Kare planlı olan cella, 5,20 m × 5,20 m ölçülerindedir. Üst bölümü kerpiçten inşa edilen yapının iç duvarları kırmızı, beyaz, siyah ve mavi renklerle boyanmıştır. Ancak söz konusu duvar betimlemeleri, günümüze oldukça tahrip olmuş biçimde ulaşmış ve özgün kompozisyonlarının tamamı saptanamamıştır (Çilingiroğlu,199, s.233 vd.; Durukan, 2025, s.179). Cella içerisinde yer alan taş heykel kaidesinin çevresinde, adak eşyaları olarak değerlendirilen çeşitli buluntular ele geçirilmiştir. Bu buluntular arasında tunç ve demirden yapılmış mızrak uçları, asa ve topuz başları, yüksek ayaklı bir vazo ile kakma bezemeli ahşap bir plaka yer almaktadır. Ayrıca tapınağın güney galerisinin giriş kısmında; tunçtan miğferler, kalkanlar, demir ve tunçtan üretilmiş mızrak ve ok uçları, tanrı tahtına ait olduğu düşünülen fildişi parçalar, üçayaklı tunç bir sehpa ve tunç bir kapı zinciri bulunmuştur. Söz konusu eserlerin biçimsel özellikleri ve işçilik teknikleri, karakteristik Urartu metal işçiliğinin belirgin niteliklerini yansıtmaktadır (Özgüç, 1966, s.3-5). Tapınağa ait buluntular arasında ki

mobilyaya ait olduğu düşünölen fildişi süsler üzerinde; uzun elbiseli, kuş başlı ve çift kanatlı insan figürleri bulunmaktadır. Bu figürler aşağıya sarkan ellerinde birer sepet, yukarıya kalkan ellerinde meyve tutmaktadırlar. Buluntular arasındaki fildişi eserler arasında aslan ve geyik heykelcikleri ile kadın ve erkek başı insan tasvirleri de bulunmaktadır (Özgüç, 1963, s.54-55; Durukan, 2025, s.179-180).

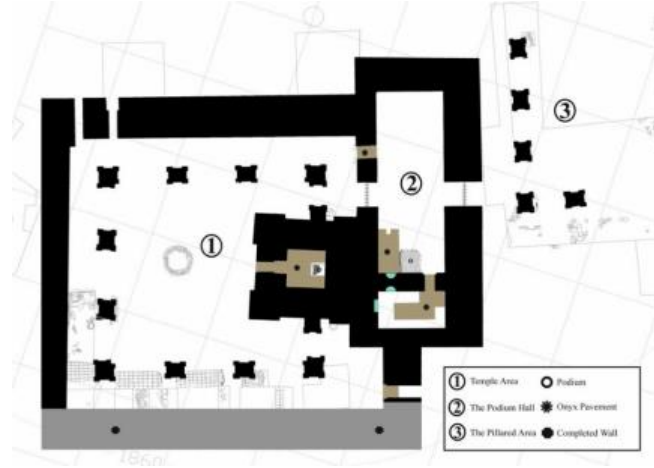
Ayanis Tapınağı

Ayanis Kalesi, Van'ın yaklaşık 38 km kuzeyinde, Ağartı Köyü'nün 500 m kadar kuzeyinde yer almaktadır. Kalenin en yüksek noktasına konumlandırılan tapınak alanına, alabaster eşik taşına sahip bir kapıdan girilmekte ve kapı önünde, avlu zemini altına yerleştirilmiş iki yapım diski bulunmuştur (Çilingiroğlu, 1997, s.118; Çilingiroğlu, 2012, s.297). Üzerlerindeki yazıtlarda "Argiştı oğlu Rusa tarafından Tanrı Haldi'ye armağan edilmiştir" ifadesi yer almakta ve bu ifade tapınağın Tanrı Haldi'ye adandığını açıkça göstermektedir (Çilingiroğlu, 2006, s. 75).

Şekil. 4. Ayanis.

Tapınağın giriş bölümü ile cellası, iki sıra andezit taşından inşa edilmiştir. Bu bölümlerde, oyma tekniğiyle uygulanmış çeşitli motifler yer almakta olup yüzeyler, renkli bezemelerle zenginleştirilmiştir. Motiflerin bütünlüğünü sağlamak amacıyla, parçaları sabitleyen erimiş kurşunun dökülebilmesi için taşların arka yüzlerine ince kanallar açılmıştır. Bu özgün teknik, günümüze kadar yalnızca Ayanis Tapınağı'nda tespit edilmiştir.

Şekil 5. Ayanis Tapınak Alanı, Podyumlu Salon ve Payeli Salon, Aras-Aras-Özdemir, 2021, s.373.

Tapınak, bir yangın sonucunda büyük ölçüde tahrip olmuş olsa da kakma süslemelerin üzerindeki yapıştırıcılar kısmen korunmuş ve motiflerin türleri belirlenebilmiştir. Bu bezemeler arasında Tanrı figürleri, sfenksler, grifonlar, svastika, rozet ve bitkisel motifler yer almaktadır. Diğer Urartu tapınaklarında ki cella duvarlarında kırmızı, beyaz ve mavi boya kalıntılarında Ayanis tapınağında da rastlanmış, ancak motiflerin biçimleri günümüze ulaşmamıştır. Ayanis Tapınağı'nı diğer Urartu örneklerinden ayıran bir özellik ise cella zemininde alabaster (su mermeri) döşemenin kullanıldığı tek örnek olmasıdır (Çilingiroğlu-Salvini, 2001, s.41-42).

Şekil 6. Ayanis Altın Buluntular, Aras-Aras-Özdemir, 2021, s.376.

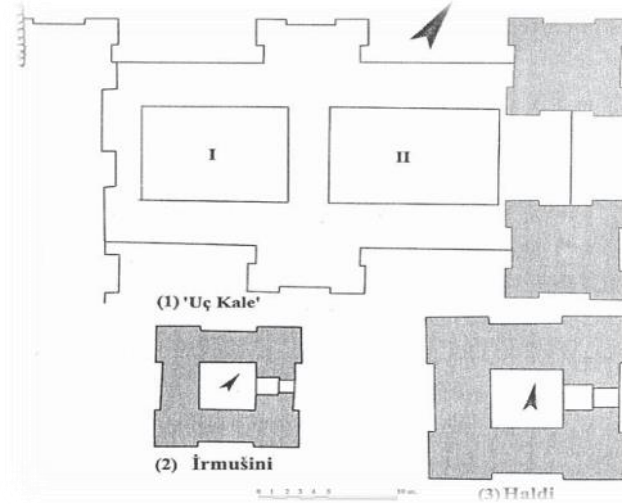
Şekil 7. Ayanis Kakma Taş Halka Buluntular, Aras-Aras-Özdemir, 2021, s.375.

Çavuştepe Tapınağı

Van'ın yaklaşık 24 km güneydoğusunda, Gürpınar Ovası'nı çevreleyen Bol Dağları'nın uzantısında yer alan hâkim bir tepe üzerinde inşa edilen Çavuştepe, Urartu dilinde "Sarduruhinili" olarak adlandırılmaktadır (Çilingiroğlu, 1997, s.69). Kale, mimari olarak "Aşağı Kale" ve "Yukarı Kale" olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Aşağı ve yukarı kalede birer tapınak yapısı bulunmaktadır. Aşağı kale tapınağındaki yazıtta, Arğişti'nin oğlu Sarduri tarafından Tanrı İrmuşini'ye ithaf edildiği anlaşılmaktadır (Erzen, 1964, s.98; Payne, 2006, s.253). İrmuşini, tapınağında yıkılmış duvar parçalarının molozları içinde tespit edilen mavi renk fresklerin, Urartu dönemi tapınak cella kısmında uygulanan duvar resimleri olabileceği düşünülmüştür (Erzen, 2011, s.4). Cella'nın cephesi kuzeydoğu yönüne açılmakta ve önünde yaklaşık 21,50 m × 21,50 m ölçülerinde kare planlı bir avlu yer almaktadır. Bu avlunun üç tarafının galerilerle çevrili olduğu, zemininin ise özenle döşenmiş dörtgen yassı taşlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Avlunun doğu sınırında beyaz badanalı kerpiç sekiler ile bir kurban masası; kuzey kısmında ise yuvarlak planlı taş bir sunak tespit edilmiştir. Çavuştepe Tapınağı'nın kutsal alanında, Altıntepe örneğinde olduğu gibi, muhtemelen farklı ritüel ve dini törenlerin gerçekleştirildiği üç ayrı kurban alanı bulunmaktadır. Bu düzenleme, Urartu tapınak mimarisinde kutsal mekânın törensel işlevlere göre bölümlenmiş yapısını açık biçimde ortaya koymaktadır (Özgüç, 1969, s.80).

Şekil 8. Çavuştepe.

Şekil 9. Çavuştepe Tapınaklar, Tarhan, 2011, s.130.

Sonuç ve Değerlendirme

Urartu tapınak mimarisi, süsleme anlayışıyla birlikte ele alındığında, bu yapıların teknik ve işlevsel gerekliliklere yanıt veren mimari yapılar olmadığı ve krallığın dinî düşüncesi ve siyasal ideolojisinin mekân, biçim ve semboller aracılığıyla ifade edildiği yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Altın-tepe, Ayanis ve Çavuştepe tapınakları, Urartu süsleme anlayışının ortak ve farklı yönlerini ortaya koyan örneklerdir. Bu tapınaklarda belirlenen insan veya hayvan tasvirli ve geometrik bezemeler, Urartu sanatında tekrar eden ve belirli anlamlar taşıyan sembolik bir sistemin var olduğunu göstermektedir. Özellikle Tanrı Haldi ile ilişkilendirilen ikonografik unsurlar, tapınak mekânını kraliyet ideolojisiyle doğrudan ilişkilendirmekte ve tanrısal meşruiyet düşüncesini mimari bağlamda güçlendirmektedir. Bu nedenle Urartu tapınak süslemelerinde dinsel ve mitolojik figürlerin kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Urartu tapınaklarındaki süsleme detayları, Mezopotamya ve Anadolu kökenli sembollerin Urartu dini düşüncesi içinde yeniden yorumlandığını göstermektedir. Altın-tepe'deki fildişi mobilya süslerindeki uzun elbiseli, kuş başlı ve çift kanatlı tasvirler, bereket, koruma ve tanrısal güç temalarını bir araya getiren karmaşık bir ikonografik düzen sergiler. Ayanis'te ise yüksek teknik ustalıklı işlenmiş kakmalar ve özel yapım teknikleri, süslemenin bilinçli ve ideolojik bir araç olarak kullanıldığını ortaya koyar. Buradaki rozet, svastika, grifon, sfenks ve bitkisel motifler, Urartu süsleme programının kutsal evren anlayışını açık biçimde yansıtır; rozet ve svastika motifleri kutsal düzen, süreklilik ve uğur ile ilişkilendirilirken, grifon ve sfenks figürleri kutsal alanı kötülükten koruyan apotropik bir işlev üstlenir. Çavuştepe Tapınağı'ndaki renkli fresk parçaları ise figüratif ve sembolik bezemelerin mekânsal deneyimi zenginleştiren bir rol oynadığını ortaya koyar. Mavi rengin baskınlığı, göksel güç, tanrısal ve kutsallıkla ilişkilendirilerek cella mekânının sembolik derinliğini artırır. Bu yönüyle Çavuştepe, Altın-tepe ve Ayanis'te görülen ikonografik temalarla paralellik taşıyarak, renk kullanımının mekânsal deneyimi yönlendiren ayrıcalıklı bir rol

üstlendiği bir örnek olarak öne çıkar. Ayrıca kurban alanlarının çokluğu ve çeşitliliği, süsleme ile ritüel pratiğin birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu açıkça göstermektedir.

Urartu tapınak sembolleri ve süsleme anlayışı içerisinde Altın-tepe, Ayanis ve Çavuş-tepe tapınak süslemeleri değerlendirildiğinde benzer anlayışın olduğu görülmektedir. Bu nedenle Urartu sanatında süsleme ve ikonografinin bölgesel çeşitlilikler barındırdığı ve bu anlayışın merkezî bir dini ve ideolojik söylem etrafında biçimlendiği söylenebilir.

Urartu dini ikonografisinin en güçlü referans noktalarından biri olan Musaşir Tapınağı, özellikle Tanrı Haldi kültüyle ilişkilendirilen sembolik anlatımıyla dikkat çekmektedir. Musaşir Tapınağı betimlemelerinde görülen kanatlı varlıklar, kutsal ağaç ve rozet motifleri, Altın-tepe ve Ayanis'teki süsleme anlayışıyla, Ere-buni (Arin Berd), Kalesi'nde ortaya çıkarılan tapınak yapıları ve çok renkli duvar resimleri ise Çavuş-tepe'de tespit edilen mavi ağırlıklı fresk parçalarıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca Toprakkale'de ele geçen fildişi kakmalar, bronz süsleme levhaları ve figüratif betimlemeler de Altın-tepe'deki fildişi mobilya süsleriyle ilişkilendirilebilir. Kanatlı figürler, aslan tasvirleri ve mitolojik yaratıklar, Tanrı Haldi'nin askeri ve kutsal gücünü simgeleyen bir ikonografik repertuarın merkezî Urartu alanlarında standartlaştığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, farklı Urartu tapınaklarındaki bu benzer süsleme anlayışı, Urartu Krallığı'nın geniş coğrafyasına yayılan ortak bir sembolik ve ideolojik sistemin parçası olduğunu göstermektedir. Yine tapınaklardaki rozet, kanatlı varlıklar, kutsal hayvan figürleri ve renkli bezemeler, Urartu tapınaklarının ritüel mekânlar olmasının yanında krallık ideolojisinin ve kutsal dünya anlayışının görsel olarak inşa edildiği mekanlar olarak da kullanıldığını göstermektedir.

Kaynaklar

- Akın Aras, M., Aras, O., & Özdemir, M. A. (2021). Ayanis Kalesi Podyumlu Salon Taş ve Metal Buluntuları. *ODUSOBİAD*, 11(2), 365–376.
- Balkan, K. (1960). Patnos Yakınında Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri. *Anadolu*, (5), 133–158.
- Baş, A. (2016). Urartu Mimarisinde Malzeme ve Teknik. *Amisos*, 1(1), 44–86.
- Belli, O. (1992). 1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *14. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Cilt 1, Ss. 441–468). Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Ceylan, A., Morkoç, A. ve Kalmış, G. (2021). *Erzurum Höyükleri ve Yerleşmeleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. İzmir.

- Çilingiroğlu, A. (1998). Urartu'da Tapınma ve Tapınma Yerleri. In *Light On Top Of The Black Hill: Studies Presented To Halet Çambel* (Ss. 229–239).
- Çilingiroğlu, A., & Derin, Z. (1999). Ayanis Kalesi Kazıları 1998. *21. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Cilt 1, Ss. 397–408). Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Çilingiroğlu, A., & Sağlamtimur, H. (1999). Van Ayanis Kalesi Kazıları–1997. *20. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Cilt 1, Ss. 527–540). Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Çilingiroğlu, A., & Salvini, M. (2001). *Ayanis I: Ten Years' Excavations At Rusahinili Eiduru-Kai (1989–1998)*. Roma.
- Çilingiroğlu, A. (2006). Ayanis Urartu Tapınağı Mülkleri. In *Anadolu Arkeolojisine Katkılar: 65. Yaşında Abdullah Yayıllı'ya Sunulan Yazılar* (Ss. 75–79).
- Çilingiroğlu, A. (2008). Urartu Tapınakları Kutsal Odalarında Taht Var mıdır? *Haluk Abbasoğlu Armağan Kitabı*, İstanbul.
- Çilingiroğlu, A. (2012). *Urartian Temple, Biainili-Urartu*. The Proceedings of the Symposium Held in Munich 12-14 October 2007/Tagungsbericht des Münchner Symposiums 12.-14. Oktober 2007, S. Kroll, C. Gruber, U.Hellwag, M. Roaf. & P. Zimansky (eds), Leuven: Peeters: 295-307.
- Dumlu, A., Albayrak, P., Bingöl, A. (2025). Coğrafya ve Kültürün Kesişim Noktası: Doğu Anadolu'nun Urartu Medeniyeti Üzerindeki Rolü, *Eski Çağ Tarihi Araştırmaları-I*, (Editör: Yusuf Kılıç), Konya.
- Durukan, A. (2025). Urartu Da Altın-tepe Ve Arin-Berd Duvar Resimlerinin Benzer Ve Farklı Yönleriyle Değerlendirilmesi, *Turan-Sam: Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi*, 17(68), 175–191.
- Erzen, A. (1964). 1964 Çavuştepe Kazıları. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 12, 98–101.
- Erzen, A. (1978). *Çavuştepe I: MÖ 7–6. Yy. Urartu Mimarlık Anıtları ve Orta Çağ Nekropolü*. Ankara.
- Erzen, A. (2011). Çavuştepe Yukarı Kale ve Toprakkale 1977 Çalışmaları. *Anadolu Araştırmaları*, (6), 1–15.
- Goetze, A. (1957). *Kulturgeschichte Des Alten Orients-3*. München.
- Gökçe, B. (2017). Urartu Krallığı'nda Din Görevlileri. *BELLETEN*, Cilt 81, Sayı 290, s.23-42.
- Karaosmanoğlu, M. (2007). *28. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Cilt 1, Ss. 259–270). Ankara.

- Karaosmanoğlu, M. (2010). Yeni Bulgular Işığında Altintepe Urartu Tapınağı. *XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (Ss. 209–220).
- Karaosmanoğlu, M. (2011). Erzincan Altintepe Kalesi–Erzincan Altintepe Fortress. In K. Köroğlu & E. Konyar (Ed.), *Urartu: Doğu'da Değişim / Transformation In The East* (Ss. 366–373).
- Karaosmanoğlu, M. (2012). Erzincan-Altintepe Urartu Kalesi'nden Günümüze Yansımalar. *Aktüel Arkeoloji*, (30), 122–125.
- Karaosmanoğlu M., Yılmaz, M.A., (2015), Yeni Veriler Işığında Altintepe Tapınak Kompleksi. International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures Proceedings II, s.60-68.
- Konyar, E. (2022). *Urartu Aşiretten Devlete*, İstanbul: Homer Kitapevi.
- Köroğlu, K. (2022). Urartu: Krallık Ve Aşiretler. İçinde K. Köroğlu & E. Konyar (Edl.), *Urartu: Doğuda Değişim* (ss. 1-35). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Loon, M. N. Van. (1966). *Urartian Art*. İstanbul.
- Melikişvili, G. (1960). *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*. Moskova.
- Özgüç, T. (1963). Altintepe'de Urartu Mimarlık Eserleri. *Anadolu*, (7), 51–57.
- Özgüç, T. (1966). *Altintepe I: Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*. Ankara.
- Özgüç, T. (1969). *Altintepe II: Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler* (5. Seri, No. 27). Ankara.
- Payne, M. (2006). *Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Pınarcık, P. (2012a). *Urartu Ve Assur Yazılı Kaynaklarına Göre Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası* (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pınarcık, P. (2012b). Urartu Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2/27, 459 – 482.
- Piotrovskii, B. B. (1969). *Urartu*. Cenova.
- Sevin, V. (1979). *Urartu Krallığı'nın Tarihsel ve Kültürel Gelişimi: MÖ 9. Yüzyılın Son Çeyreğinden MÖ 8. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul.

Tarhan, M. T. (1978). *MÖ XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul Üniversitesi.

Tarhan, M. T. (2011). Uç Kale: Çavuştepe–Sardurihinili’nin Gizemli Yapısı “Kral Kültü Tapınağı”. *Anatolian Research*, 18(2), 115–136.

Zimansky, P. E. (2004). Urartu Krallığı ve Topografya (G. Pulhan, Çev.). In O. Belli (Ed.), *Urartu: Savaş ve Estetik* (Ss. 75–83). İstanbul.